

KIS-563 – Ar preder hag ar feiz gant Michel Henry

(GE – 28 11 97)

Michel HENRY, ganet e 1922, en deus embannet arnodskridoù ha romantoù¹. Prederour ez embann bezañ, ent dibarek anadenniour ha, kent pep tra, prederour kristen. Amkan an notenn-mañ n'eo ket reiñ ur brastres na zoken un alberz eus prederouriezh Michel HENRY, met hepken klask kompren an arver a ra eus an Anadenniouriezh, an troc'holiañ a ra d'he durc'hadur ha war un dro, hervezañ, d'ar Brederouriezh a-bezh. Daveiñ a rin d'ur pennad emañ o paouez embann : “ Une approche phénoménologique du christianisme ” (in *Études*, Here 1997, a deskanvan APC) ma tispleg ar pep pouezusañ eus e levr diwezhañ : *C'est moi la vérité. Pour une philosophie du christianisme* (Seuil, 1996).

Evel ma ro an daou ditl da intent, e lak Michel HENRY keñver ha keñver Prederouriezh ha Kristeniezh, resisoc'h : an Anadenniouriezh hag *Aviel Yann*. A henvoaz e reer eus Prederouriezh ha Teologiezh daou zomani diforc'h mat, pep a ziazez dezho, ar Brederouriezh o loc'hañ diwar ar pezh a zo en amen reiz mab den, an Deologiezh diwar un diskuliadur na c'haller nemet kaout feiz ennañ. Mar amprest an teologour arsanailh lavar ar prederour evel ma reas TOMAZ AKWINO gant preder ARISTOTELES, ne vez ket aotreet ar prederour da zegemer lakadennoù an teologour

¹ E-touez oberoù prederouriezh Michel HENRY emañ : *L'Essence de la manifestation*, P.U.F., 1963 ; *Philosophie et phénoménologie du corps. Essai sur l'ontologie biranienne*, P.U.F., 1965 ; *Marx, I : Une philosophie de la réalité ; II : Une philosophie de l'économie*, Gallimard, 1976 ; *Généalogie de la psychanalyse : le commencement perdu*, P.U.F., 1985 ; *La Barbarie*, Grasset, 1987 ; *Voir l'invisible – sur Kandinsky*, Bourin-Julliard, 1988 ; *Phénoménologie matérielle*, P.U.F., 1990 ; *Du communisme au capitalisme : théorie d'une catastrophe*, Odile Jacob, 1990 ; *C'est moi la vérité. Pour une philosophie du christianisme*, Seuil, 1996. E romantoù zo : *Le Jeune Officier*, Gallimard, 1954 ; *L'Amour les yeux fermés*, Gallimard, 1976 ; *Le Fils du roi*, Gallimard, 1981. Tro 'm eus bet da venegiñ Michel HENRY en notenn “Loen ha den”, KIS-545, La-11, sl. pp. 284 hh. Trugarez da Louis LEMOINE a lakaas etre va daouarn ar pennad APC, sigur an notenn-mañ.

adalek ma n'int ket soliet war stadadennoù gwiriadus¹. Michel HENRY ne asant ket da hevelep disparti hag ar poellata ampleg en e zehentadur eo hemañ : mard emañ ar wirionez gant an diskuliadur e rank ar Brederouriezh, n'eo ket hepken prestañ d'ar feiz he araeziou, hogen kemer houmañ d'he finvez kuites da vezañ eilpennet. N'eo ket ar wech kentañ ma klasker kensterniañ Prederouriezh ha Teologiezh. EOSTEN, TOMAZ AKWINO, an darn vuiañ eus an deologourion a draletodas hentoù ar preder en tu all da vevennoù ar bed betek un trabed hervez ar feiz. Nesoc'h dimp, TEILHARD DE CHARDIN a renas un adlenn finvezoniel war ar Ouezoniezh, o hevelebiñ en e “boent Omega” ar C'hrist ha pal emdroadur ar spesadoù. Mennad Michel HENRY n'eo ket bukañ d'un tu-hont d'ar bed anadennel na spiañ disoc'h doueel ur c'hevandarzh enmanus anezhañ, met kentoc'h mont war an tu-kiz etrezek ur c'hondon eus an anaout ma ne anad na tra na bed. Er c'heñver-se e ro e gerzhed da soñjal e hini MERLEAU-PONTY : hemañ o tiskenn dindan ar forc'had dangor-ergor hag oc'h ober kel eus *diwel* (*invisible*) hag eus *kreud* (*chair*)

)
², Michel HENRY, o tiskenn dindan “an ode a ro dimp an dro da welout traoù ar bed” (“cet écart qui nous permet de voir les choses du monde”, APC, p. 351), zo ivez *diwel* ha *kreud* termenoù eus e hanc'herieg e-touez re all amprestet diouzh an anadennoniezh

¹ “Heidegger en deus haeret alies ez eo peurzisheñvel hentoù ketep dezevout ar bout ha dezevout Doue, dezevout ar bout o vezañ bepred, hervezañ, un *aterserezh* war hon buhezañ ar bed bevennek, endra na zod ket ar feiz aters diazez ar brederouriezh — « perak ez eus un dra bennak kentoc'h eget Netra ? » — rak emañ ar respont en he c'herz endeo : « peogwir en deus Doue krouet un dra bennak kentoc'h eget netra ». [...] An doue oc'h erzerc'hañ evel an nevet, eleze e-barzh dremmwel anadennoniel argraf ar bout, ned eo ket — hag e-touez ar re gentañ e pouezas Heidegger war ar poent — an Doue arall glez ha trehontus eus an emskiant kravezel. E se en e *Einführung in die Metaphysik*, e c'houlenn Heidegger ouzh ar brederourion, evel ouzh an deologourion, na veskañ a) Doue ar feiz ha b) ar bout (pe an nevet) a'n dezevout atersiñ. « An hini a zo evitañ ar Bibl diskuliadur Doue ha gwirionez Doue », emezañ, « zo endeo, a-raok pep atersiñ war an argraf, [...] ar respont en e gerz, eleze : ar beziad, ma n'eus ket kel a Zoue e unan, zo krouet gant Doue » [...]. Kement-se ne vir ket ouzh ar feiz a vezañ ereet don — ha hi andireadus bepred — ouzh buhezadur kenedoniel hag anadennoniel an arvar, an enkreiz, an atersiñ hag an estoniñ dirak ar bed. Ur wirionez houmañ anavezet gant Heidegger e unan e *Humanismusbrief*, pa lavar e c'hell ar voudoniezh *prientiñ* an hent d'ar feiz, daoust ma ne c'hell ket e dreuziñ” (Richard KEARNEY, *Poétique du possible*, Beauchesne, 1984, pp. 213-214).

² Sl. *Le visible et l'invisible*, passim & pp. 191 hh. pergen ; kv. “Keal ar c'hreud e preder Merleau-Ponty”, KIS-524, La-11, pp. 115 hh.

“klasel”. Lakaet er-maez heñvelderioù geriadurel avat, ne sko ket an daou brederour etrezek an hevelep kerc'hvan ; reishoc'h e ve lavarout n'en deus MERLEAU-PONTY kerc'hvan rakdivizet ebet lakaet er-maez hini nep prederour, a c'haller krennañ dre an aters eeunek : petra eo kement-mañ ? Mil bell emañ savlec'h Michel HENRY a zo hini un den a feiz kent bezañ hini ur *filozof* eus an hengoun hellenat : mab on d'an Tad ha breur d'ar Mab ; evit kement-mañ, ar bed, n'on ket anezhañ. Ha daoust ma lak “*philosophe*” da heul e sinadur, e vank dimp peadra da azezañ ur respont diogel d'an aters : hag ur prederour ez eus anezhañ pe un teologour pe c'hoazh ur “prederour-teologour” ? Klaskomp e heuliañ en e zehentadur¹.

An denesadenn brederel ouzh ar gristeniezh kinniget amañ n'eo ket hellenat. Amc'houl a ra an anadennoniezh. N'eo ket an anadennoniezh klasel diwanet gant Husserl hag emledet a-dreuz da reoù eus oberennoù muiek hon amzer : Heidegger, Scheler, Jaspers, Merleau-Ponty ha kalz re all. E meur a geñver e chom hellenat o anadennoniezh. Da gaout kendrec'h war se n'eus nemet mont d'an dezrann eus meizad an anadenn evel danzeet e derou Sein und Zeit. Hervez Heidegger, e ranker intent en e ster gresianek meizad an anadenn a zo e diazez an anadennoniezh. Phainomenon a zeu eus phainesthai, a zo ennañ ar wrizienn phos, pha "goulou". Anadiñ, emziskouez, dont en aoz un anadenn a dalvez enta kement ha dont e goulou. Bommoù kevatal : dont war an douar, dont er bed.

Dont er bed, evit un dra eus ar bed, eo bezañ degaset dirazomp, dirak hon dremm, a-ouez dimp. Er feur ma vez an dra dodet en doare-se dirazomp eo e c'hellomp e welout ha, da heul, e anaout. Ar bed e unan n'eo ket estreget an Diavaez kentañ-se ma teu hewel an dra e kement m'en deus kemeret lec'h dirazomp. An dont hewel zo enta an dont er bed : an hewel zo lodek enta en Diavaez e unan.

Merkomp ned eo ket an doare-se da emziskouez er bed afer an traoù haezel hepken, afer an traoù meizel, ar gwirderioù poellel eo ivez. Gwelout a reomp ul lun jedoniel, ur c'heñver pur evel ar c'heñver “brasoc'h eget”. Kefredelezh hevelep gwelout (intueri)

¹ An arroudoù da heul eus ar pennad gant Michel HENRY zo merket (a), (b),... o taveiñ d'an destenn c'hallek roet en dibenn.

ne vir ket outañ a blegañ d'an aoz anadennoniel a zo e diazez kement gwelout 'zo, anezhi anadiñ en un diavaez.

Fazi a rafed o soñjal he deus prederouriezh arnevez an emouezañ dianket diouzh ar raklakadenn anadennoniel hellenat o loañ an erzerc'hañ en diavaezded. Pa ziraez ar brederouriezh-se he barr gant Kant, ez a emouezañ ha derc'hañ d'un heveleb. Hogen derc'hañ (en alamaneg vor-stellen) zo dodañ dirak, erzodiñ. En kez erzodiñ eo e vez dispaket ar c'heñverioù dangor-ergor hag, e heñvel doare, an ambredañ huserlek. An ambredañ zo hontvont d'un ergorenn diavaez hag, e ser hevelep hontvont etrezek enni, en he ro da welout. Ur skoilh diabarzh zo avat ouzh seurt meizad eus an anadenn. Mard eo an ambredañ an kez reiñ da welout ouzh hon digeriñ d'ar bed, eñ e unan ne vez gwelet nepred. Penaos ez emziskuilh ennañ e unan ? N'eus respont ebet d'an aters-se en anadennoniezh klasel, na kennebeut er brederouriezh hengounel.

(a)

Deraouiñ a ra Michel HENRY oc'h arzaelañ an anadennoniezh skritellet gantañ “klasel” ha “hellenat”, o waskañ war ar c'hizidig e prederouriezh HUSSERL hag en tu all dezhi e pep prederouriezh a'n emouezañ. Mar spir an ambredañ — eleze an emouezañ oc'h amparañ e ergorenoù, lavarout a reer c'hoazh : an ergorañ — evit ober meiz war gement zo er bed, n'eus tra a gement zo er bed evit ober meiz war an ambredañ. O tigej un “emouezañ pur, trehontel”, dezhañ da ergorenn an emouezañ “naturel”, ne rae HUSSERL nemet argilañ ar skoilh, pellaat diouzh “an traoù o unan”, e amkan koulskoude, hep paouez a deukañ ouzh kevrin an ambredañ. E lec'h all hon eus gwelet penaos e klask MERLEAU-PONTY un disentez : o tiskuliañ evel hent dall ar mont war-du ar “me trehontel” kantez, an “emouezañ pur” huserlek, ez a gant un durc'hadur kontrol, “e tiskoach « un donder all » na angorzh nag emouezañ na diemouez, na zoken ar me” (KIS-524, La-11, p. 125). Evit Michel HENRY a zibab un hent etre daou nad eo na hini an emouezañ sklerijennus o “lakaat ar bed etre krommelloù” (*Ideen I*, ¶ 31 [52]) na hini ar *c'hreud* er ster m'en intent MERLEAU-PONTY.

Ne revez gwerc'helezh ebet, ne c'haller darbenn hini ma ne vez hi diskuliet dimp e mod pe vod. Hogen penaos ?

Greomp ar goulenn-se nann ouzh an anadennoniezh istorel, bac'het e dremmwel hellenat an hewel, hogen ouzh an hini a sellimp evel diazezer gwirion ur preder anadennoniel diles : Descartes. Rak penaos ankouaat, en e erged da bignat betek un

diazez divrall, e lakaas da arvarek ar bed a-bezh, ken anadadoù an haeziñ, ken gwirderioù ar poell ? Nemet ne c'halle Descartes ezwerc'hañ an eil re hag ar re all hep sellout a-rakwez evel touellus metou ar gwelout ma teuont a-ouez dimp. « Goulakaat a ran enta ez eo faos an holl draoù a welan » (AT, IX, 19). E se, endra zistaolo Husserl kement tra nad eo ket evit dont da anat, e laka Descartes war var an anater e unan, gwirder ar bed. Petra a chom neuze ?

Pa n'omp ket evit reiñ tro muioc'h d'hon displeg war gerzhed Descartes, eomp rag-eeun d'ar mellad 24 eus Angerzhioù an ene. Distalvoudet eo ar gwelout bed, hevelebet ouzh ar gwelout hunvre. Faos eo kement a welan dre va hunvre. Hogen, bepred e'm hunvre, mar 'm eus aon, neuze, daoust ma hunvorean, e revez an aon-se, muioc'h, e revez evel m'en buhezan. Amañ e c'hoarvez un eilpennadur en istor ar brederouriezh. Ar pezh o deus an dud lakaet o fiziañs ennañ a-viskoazh a gouezh en euwerded. Ouzh an hewel emañ erlec'hiet an anhwel evel al lec'h a bep diended hag a bep gwerc'helezh.

Emaomp dre se e kalon an anadennoniezh, houmañ oc'h imbourc'hiñ, nann war an traoù, met war an doare ma emroont dimp. Evit a sell traoù ar bed (haezel pe veizel) ez anavezomp ar respont : anadiñ a reont en diavaez, en ode a ro dimp tro d'o gwelout. Hogen penaos, e kantouezadur skarus an hunvre o heptreugañ anadenniezh ar bed, e c'hell an aon dont dimp, dien ha diarvar ? Hepken mar ampleg bezañ diskuliet er-maez a'r bed, dizalc'h diouzh e c'houlou. An aon a vez buhez et unan hep bezañ gwelet, hep pellder. Buhez et vez en ur meni Kantaezañ kentañ o sezañ e-barzh kement a vez buhez et a-gentizh. Solwez anadennoniel ar buhezañ-se zo ur c'hreud anc'hloazel, hag ar c'hreud-se zo hon buhez. Emhaeziñ ent anc'hloazel er c'hreud an unan eo bevañ. Bez' ez eo hepken dre ma c'hoarvez er-maez a'r bed (hemañ o reiñ dimp un dra all bepred) e c'hell ar buhezañ-se bezañ emhaeziñ, emreiñ d'an unan. En diwel hepken e c'haller bevañ. ^(b)

Diac'hinek eo haeradennoù Michel HENRY en arroud-mañ. N'eo ket pa rafe eus DESCARTES “diazezer gwirion ur preder anadennoniel diles” — HUSSERL e unan en anaveze pa roe da unan eus an darlizhennoù a reas er Sorbonne e 1929 an titl : *Cartesianische Meditationen (Prederiadennoù kartezeke)* oc'h ober eus dodenn gentañ he digoradur : « *Prederiadennoù* » Descartes, pimpatrom an distro prederouriel war an unan. Dre e “arnod arvariñ hollveziadel e oa amkan DESCARTES lakaat da naoiñ ur par boudoniel dreist pep arvar” (*Ideen I*, ¶ 31 [53]) a voe evel a ouzer ar *cogito*. HUSSERL ne reas a-benn ar fin nemet loc'hañ adalek an *dilerc'h*-se evit deskrivañ

penaos ez anad dimp ar bed : adkavout ar *cogito* e rezh “rannbarzh” dreistarvar an emouezañ ; dezrannañ hemañ etre *cogito* ent strizh pe *Noesis* ha *cogitatum* enmanus d'an emouezañ pe *Noema*. Degasadenn bennañ HUSSERL eo ober eus an emouezañ ur *reiñ ster (Sinnggebung)* : ar bed zo trehontus d'an emouezañ hag e *amparadur (Konstitution)* zo disoc'h ar reiñ ster. Evit HUSSERL enta, eoriet e sell er *cogito*, n'eo ket enmanus ar bed, bezañ trehontus avat ne vir ket outañ a vezañ *amparet* gant ar *cogito*. Dre se n'eo ket dik an tamall a ra Michel HENRY da HUSSERL kemer da ziazez “an anater”, “gwirder ar bed” war zigarez ma teskriv amparadur ar bed evel anat ha gwir¹. Solietoc'h a dra sur eo e atersadenn a-zivout an ambredañ : “Penaos ez emziskuilh ennañ e unan ?”

” Atersadenn hounnezh a voe graet a-werso ouzh HUSSERL er furm-mañ : “Mard eo an *Ego cogito* amparus d'ar bed, petra zo amparus d'an *Ego* e unan ?”, pe c'hoazh : “Unan a zaou : mard eo an emouezañ ur parzh eus ar bed, penaos e c'hell amparañ ar bed ? Ma n'eo ket ur parzh eus ar bed, penaos ober seiz warnañ ?” Goût a ouzer e roas HUSSERL d'an aters kentañ ur respont kantez oc'h ober anv a *gentamparañ (Protokonstitution)*, a *amparadur an Ego* ha dreist-holl a *emouezañ pur* pe *trehontel* hag e lezas, war a hañval, direspont an eil. MERLEAU-PONTY a ziskouezas ankantrated an eil aters hag egile dre ziskuliañ an amforzh voudoniel ez eo ar c'hevenebadurioù me-bed, dangor-ergor, h.a. — evel a ouzer, war fin e vuhez e oa e amkan “anaout e mod pe vod ar boud kezivik nad eo ket c'hoazh ar boud-ergorer nag ar boud-ergorenn, hag a zivarc'h e pep hent an dassellerezh” (kv. KIS-550, La-11, p. 323).

Michel HENRY, pell a zilezel an daouelezh, a ra anezhi poent loc'hañ e breder. Evitañ n'eus ket kudenn a amparadur an *Ego*, dre an abeg end-eeun hon eus gwelet meneget gant HEIDEGGER : peogwir e vez krouet an *Ego* gant Doue. Penaos avat bezañ war un dro den a feiz kristen ha den a “feiz prederouriel” evit adkemer gerienn JASPERS ? Hervez HEIDEGGER c'hoazh e c'hell ar Voudoniezh prientiñ hent ar feiz, hogen “ne c'hell ket e dreuziñ”. Ouzhpenn treuziñ hent ar feiz, e ra Michel HENRY

¹ HUSSERL a anavez boniekoc'h gwerc'helezh d'an emouezañ eget d'ar bed. “Gweredelezh va buhezañ zo ur werc'helezh (*Wirklichkeit*) *tralenat* ; roet eo dre berzh ur savlec'h dreistampleg ha dreistarzael rik. *Emañ « dodiñ » ar bed, anezhañ dodiñ « deberzhek », a-gevenep da « zodiñ » va me ha va buhezañ personel, a zo « retvezek »* ha dreistarvar rik. *Nep tra roet ent korfel a c'hell kenkoulz all na vezañ ; nep buhezad roet ent korfel ne c'hell ket kenkoulz all na vezañ : houmañ eo an dezv a anien o respizañ koulz ar retvez-se hag an deberzh-se” (Ideen I, § 46 [86]).*

d'an Anadennoniezh kendeuziñ gantañ. E bennad war *Études* a c'hoarvez, goude lakaat keñver ha keñver bommoù eus Aviel Yann ha dodadoù anadennoniel, a venañ ar remañ war-benn o c'hemplegañ d'ar re-se — en devoud, erlec'hiañ ouzh an anadennoniezh “klasel”, “hellenat”, “istorel” un “anadennoniezh diles” kristen ha... karteze. Dindan an istitl “*Hewel ha diwel*” (*Visible et invisible*), en un arroud a gaver er pennad etre an daou roet a-zioc'h, e ro da anaout kammed kentañ e gerzhed.

Gourzhenep a-vloc'h da gevanved a-bezh an hewel e lak ar gristeniezh un dra bennak pouezusoc'h na naou ket ennañ. Va rouantelezh n'eo ket eus ar bed-mañ. « N'on ket eus ar bed. » « N'eo ket evit ar bed e pedan » (Yann 17, 14 ; 17, 9). Hevelep diwel n'eo ket un hennad goulakadek pe debouezek, na oufed e savelañ nemet a-handizh, adalek bezoud ar bed hewel, da skouer, lakaet d'e arbenn pe d'e grouer. An diwel a verk da gentañ penn anien Doue, an talen : n'eus ket anezhañ ur werc'helezh etre re all, met ar werc'helezh wirion nemeti, an diazez olañ n'eus tra en diavaez anezhañ. Un dodañ ken boniek a ranker katreizhañ. Kejañ a ra an darvenn a zo o tont aze d'hon spered gant hini an anadennoniezh : [ne revez gwerc'helezh ebet, h.a. (sl. ^(b) diagent).] ^(c)

Hervez an Aviel ez eo diwel Doue. Mard eo kalvezekoc'h dezrevell : diwel eo anien Doue, ned eo ket kement ha lavarout : anien Doue eo an diwel. Ensoc'hañ “da gentañ penn” a rofe da intent emañ diwel Doue e penn ur rumm diweloù all... Ar prederour a venn hon tennañ a amzivin ha “katreizhañ un dodañ ken boniek”, kement-se dre hent an Anadennoniezh ; ne oar avat nemet nec'hiñ muioc'h al lenner, rak petra eo an Anadennoniezh ma n'eo studi an doare ma teu an traoù anat, *hewel* dimp, Michel HENRY e unan en diskler en e bennad (sl. ^(a) a-zioc'h). Hebiou ez a d'an dislavar dre ober Anadennoniezh, n'eo ket eus hini HUSSERL, hag eñ krouer an diskiblezh, met eus unan dispaket diwar an arvariñ karteze. Padal, pell a “zistalvoudañ ar gwelout bed hevelebet ouzh ar gwelout hunvre”, ne ra DESCARTES nemet digeriñ an hent a ya da anadennoniezh HUSSERL : “Ha pa arvarfen war bep tra, ez eo diarvar ez arvaran, eleze e tezevan ; e tezevan, dre se ez on — *cogito, ergo sum*”, alese, kentañ reol an hentenn : “Na zarbenn da wir nemet ar pezh a zo anat.” E nep lec'h ne glever DESCARTES o tisteurel “gwirder ar bed”. En eheb, o vezañ dezastumet bezoud Doue diwar geal ar peurvad anat ennañ e unan, e teze diouzh bezoud ar C'hrouer bezoud an traoù danvezel en deus krouet.

Goude prestañ da DESCARTES un eilpennadur a ra d'ar bed hewel “kouezhañ en euverded”, e c'houlenn Michel HENRY : “Petra a chom neuze ? hag eñ klask d'e dro

un *dilerc'h*. Evel pa na ve ket bastus dezhañ an disoc'h roet gant “diazezer ar preder anadennoniel diles”, ez engalv “*une sorte d’Affectivité première qui habite tout ce qui s’éprouve soi-même immédiatement*”, e tilez ar *cogito* evit ur *sentio*. Pa zegouezhomp dirak un termen nevez e strivomp d’e spisaat diwar-bouez an hentoù dezевout a zo en hon c’herz. Petra eo seurt “meni Kantaezañ kentañ o sezañ e-barzh kement a vez buhez a-gentizh” ? Pell dioutañ e tiskouez FREUD ha HUSSERL bezañ , pep hini en e lavar : ar bredelfenner a ra eus ar c’hantaezañ un arvez eus an emouezañ (“n’eo ket kantreizh komz a gantaezadoù diemouez”, sl. GBLF. ¶ 31) endra ra an anadennonieur “eus nep gwezh kantaezañ ur gwezh ergorenañ (*objektivierende*), oc’h amparañ ent andoniek gourzhergorioù (*Gegenstände*)” (*Ideen I*, § 117, [244]). Hervez an daou enta e ve andik reiñ an aon evel “diskuliet er-maez a’r bed, dizalc’h diouzh e c’houlou”. An aon, evel pep gwezh kantaezañ, zo ur c’hantaezad emouez, eleze amparet evel ergorenn e-barzh goulou ar bed, ha goulou an dihun pe goulou an hun e ve. D’ar sell kentañ e ve nesoc’h MERLEAU-PONTY dre an diforc’hioù a lak etre an *hewel* hag an *diwel*, an dra hag an *derc’h*, ar *c’hreud* hag ar bed. Met arabat e ve bezañ touellet gant ar gerioù ha klask e hevelep diforc’hekadurioù un daouelezh nevez na kennebeut un dro da dec’hout diouzh ar bed : “Va c’horf, hag eñ zo tra, hag eñ zo derc’h ? Nag an eil nag egile, pa vez eñ molliad an traoù. Bez’ hor bo enta da anaout un derc’helezh nad eo ket estren d’ar c’hreud, a ro dezhañ e ahelioù, e zonder, e amparoù” (*V.I.*, p. 199 , in KIS-524, id., p. 121). “An derc’h [zo] nann un diwel dre zevoud evel un ergorenn kuzhet a-dreñv un all, nann ur peurziwel n’en dije tra d’ober gant an hewel, hogen an diwel *eus* ar bed-mañ, an hini a annez ennañ, en souten hag en gra hewel, e vezusted diabarzh ha piaouel, ar Boud eus hevelep beziad” (*V.I.*, p. 198 , in KIS-524, id., pp. 119-120). “Pelec’h lakaat ar vevenn etre bed ha korf, pa’z eo ar bed kreud ?” (*V.I.*, p. 182, in KIS-524, p. 126). A-walc’h ez eus gant an nebeut bommoù-se, a ranko al lenner adlakaat en o c’henarroud d’o intent gwelloc’h, evit kompren emañ Michel HENRY pelloc’h c’hoazh diouzh MERLEAU-PONTY eget diouzh FREUD pe HUSSERL. A-benn ar fin, an nesañ d’ar “C’hantaezañ kentañ” e ve c’hoazh ar *genesteziezh* evel m’he intende an aozerion gozh : “Santad dispis hon eus eus hon boud ent dizalc’h diouzh arc’hwel ar skiantennoù” (GARNIER-DELAMARE, in KIS-381, La-09, p. 276). “Santad hon eus eus hon revoud” (DENY & CAMUS, id., *ibid.*) ; goulenn a c’haller pelec’h emañ an diforc’h etre an despizadurioù-se ha frazenn Michel HENRY : “Emhaeziñ ent anc’hloazel er c’hreud an unan eo bevañ.” Aes ar respont : emañ en ezhomm en deus Michel HENRY da zidroc’hañ ent devoudel, ent voudoniel, ur parzh eus mab den na ve ket *eus* ar bed. Aze e kouezhomp war ar gwan en e reizhiad, a zo ober un heveleb eus ar *bed* e frazenn an Aviel : “N’on ket eus ar *bed* ” hag eus ar *bed* dodet gant ar Brederouriezh evel keveneb d’ar *me*, d’an *emouezañ* ;

alese, ober an un *diwel* eus an hini a ardaol ar feiz da Zoue hag eus an *diweloù* kevenebet ouzh an *hewel* gant ar Vredoniezh, an Anadennoniezh, h.a. ; alese c'hoazh, degouezhout gant an atalad solwezel sebezus : *Kantaezañ = Bevañ = Doue*.

Hep arvennout barn labourioù Michel HENRY en Deologiezh diouzh un tu, er Brederouriezh diouzh an tu all, e kavan diaes e heuliañ en e argeziad da genvellañ an div o tebarzh d'ar preder ar gefridi da emfreuzañ e gounid ar feiz. N'eo ket e ve direizh derc'hel an anv Anadennoniezh war un damkaniezh o tizarbenn an diazezoù kemeret gant HUSSERL (un dihentadur heñvel a reas hemañ o kemmañ ar ster a roe e ziaraogerion, HEGEL en o zouez, da *Phänomenologie*), met ankewer eo, ur wech distalvoudet ar “Brederouriezh klasel”, atoriñ a-douez ar *membra disjecta* anezhi ar c'healioù ret da galfichat ur “Brederouriezh kristen”, en o zouez an *diwel*, ar *c'hantaezañ*, ar *bevañ*, ar *c'hreud*. Anat, ken abred hag ar Grennamzer he deus an Deologiezh klasket gouskor ar Brederouriezh — evit ar gwellañ hag ar gwashañ — kounaomp al lec'h roet enni gant TOMAZ AKWINO da ARISTOTELES. Atersiñ a c'haller neoazh : mar he deus ar gristeniezh gortozet betek an 20^t kantved da vezañ dieubet diouzh an Ontoteologiezh, ha da gouezhañ e ve en ur *Vioteologiezh* ?

O lezel a-gostez prepozioù kravezel Michel HENRY — na gredan e nep doare amzaelañ : “*sutor, ne supra crepidam !*” — e tennan an evezh war un durc'hadur en e holc'h a zo bet kavet frouezhus gant un aozer evel Rolf KÜHN (sl. KIS-545, La-11, pp. 283 hh.). Keal an *auto-affection* nes d'an *Affectivité première* ha d'an *épreuve de soi* a denn d'un domani a-vec'h boulc'het e studi hag emeur c'hoazh o vrastresañ an hentennoù d'e ziraez. Da nesadur kentañ, dre draletodiñ e'm eus kinniget an termenoù *ketaezañ*, *kedouezañ*, *erougañ* (sl. KIS-381, La-09, pp. 278 hh.). An termen *auto-affection* oc'h aroueziñ evit Michel HENRY distro ar bevañ warnañ e unan, skoulm kentañ en dedarzh a'r gouzrec'h, 'm eus kinniget reiñ dezhañ ar c'hevatal Br. *emhaeziñ*, o verkañ dre se ur c'heñver gallus (kemparzh, kedrann... ?) gant an *emouezañ*. War gement-mañ, 'm eus spi, e tistroimp.

ARROUDOU GALLEK ORIN

- (a) L'approche philosophique du christianisme ici proposée n'est pas grecque. Elle se réclame de la phénoménologie. Non de la phénoménologie classique qui a pris naissance avec Husserl pour se prolonger à travers quelques-unes des œuvres majeures de ce temps : Heidegger, Scheler, Jaspers, Merleau-Ponty et bien

d'autres. À bien des égards, en effet, cette phénoménologie demeure grecque. Pour s'en convaincre, il suffit de se reporter à l'analyse du concept de phénomène élaboré au début de *Sein und Zeit*. Selon Heidegger, le concept de phénomène, qui sert naturellement de fondement à la phénoménologie, doit s'entendre à partir de son sens grec. *Phainomenon* vient de *phainesthai*, qui porte en lui la racine *phos*, *pha*, qui signifie la lumière. Apparaître, se montrer, venir dans la condition de phénomène veut donc dire venir à la lumière. Des expressions équivalentes seraient : venir au jour, venir au monde.

Venir au monde, pour une chose du monde, c'est être apportée devant nous, devant notre regard. C'est dans la mesure où la chose est ainsi posée devant nous que nous pouvons la voir et, par conséquent, la connaître. Le monde lui-même n'est autre que ce premier Dehors où toute chose devient visible pour autant qu'elle a pris place devant nous. Le devenir-visible est ainsi le venir au monde ; la visibilité appartient au Dehors lui-même.

Remarquons que cette façon de se montrer dans le monde ne concerne pas seulement les choses sensibles, mais également les choses intelligibles, les vérités rationnelles. Nous voyons une figure géométrique, un rapport pur tel que le rapport plus grand que. Que cette vision soit d'ordre intellectuel (*intueri*) ne l'empêche pas d'obéir à la structure phénoménologique qui fonde tout voir concevable, celle d'apparaître dans un dehors.

On se tromperait en pensant que la philosophie moderne de la conscience a échappé à cette présupposition phénoménologique grecque qui place la manifestation dans l'extériorité. Quand cette philosophie atteint son apogée chez Kant, la conscience s'identifie à la représentation. Mais représenter (l'allemand dit *vor-stellen*), c'est poser-devant. C'est dans ce poser-devant que se déploient les rapports du sujet à l'objet et, de la même façon, l'intentionnalité husserlienne. L'intentionnalité se dépasse vers un objet extérieur et, dans cet acte de se dépasser hors de soi vers lui, elle donne à voir. Une difficulté, toutefois, menace de l'intérieur cette conception du phénomène. Si l'intentionnalité est ce faire-voir qui nous ouvre au monde, elle n'est elle-même jamais vue. Comment se révèle-t-elle en elle-même ? Il n'y a pas de réponse à cette question dans la phénoménologie classique, non plus que dans la philosophie traditionnelle (APC, pp. 349-350).

- (b) Aucune réalité n'existe, aucune ne peut être admise si elle ne se révèle à nous de quelque façon. Mais comment ?

Adressons cette demande non à la phénoménologie historique, prisonnière de l'horizon grec du visible, mais à celui que nous considérerons comme le véritable fondateur d'une pensée phénoménologique authentique : Descartes. Comment oublier, en effet, que, dans son projet de remonter à un fondement inébranlable, Descartes révoqua en doute le monde entier, les apparitions sensibles aussi bien que les vérités rationnelles ? Seulement, Descartes ne pouvait suspendre les unes et les autres qu'à la condition de considérer au préalable comme fallacieux le milieu de visibilité où elles se montrent à nous. « Je suppose donc que toutes les choses que je vois sont fausses » (AT, IX, 19). Ainsi, tandis que Husserl écartera tout ce qui n'est pas susceptible de venir à l'évidence, Descartes doute de l'évidence elle-même, de la vérité du monde. Que reste-t-il alors ?

Sans pouvoir nous étendre sur la démarche cartésienne, allons droit à l'article 24 des *Passions de l'âme*. La visibilité que délivre le monde y est disqualifiée en étant assimilée à celle du rêve. Si je rêve, tout ce que je vois dans mon rêve est faux. Mais si, toujours dans ce rêve, j'éprouve une crainte, alors, bien qu'il s'agisse d'un rêve, cette crainte existe et, bien plus, elle existe telle que je l'éprouve. Ici se produit dans l'histoire de la philosophie un renversement. Ce en quoi les hommes ont mis depuis toujours leur confiance verse dans l'inanité. Au visible se substitue l'invisible comme le lieu de toute certitude et de toute réalité.

Nous sommes alors au cœur de la phénoménologie, laquelle ne s'interroge pas sur les choses mais sur la manière dont elles se donnent à nous. En ce qui concerne les choses du monde (sensible ou intelligible), nous connaissons la réponse : elles se montrent au dehors, dans cet écart qui nous permet de les voir. Mais comment, dans l'expérience cruciale du rêve qui a mis hors jeu la phénoménalité du monde, la crainte peut-elle encore se donner à nous, et cela comme absolument certaine ? Ce ne peut être qu'à la condition de se révéler ailleurs que dans le monde, indépendamment de sa lumière. La crainte s'éprouve elle-même sans se voir, sans distance. Elle s'éprouve dans une sorte d'Affectivité première qui habite tout ce qui s'éprouve soi-même immédiatement. La substance phénoménologique de cette épreuve est une chair pathétique, et cette chair est notre vie. S'éprouver soi-même pathétiquement en sa propre chair, c'est cela vivre. C'est uniquement parce que cette épreuve s'accomplit hors du monde (qui nous donne toujours autre chose) qu'elle peut être épreuve de

soi, donation de soi, autodonation. C'est seulement dans l'invisible que vivre est possible (APC, pp. 351-352).

- (c) À l'univers entier du visible le christianisme oppose, de façon massive, quelque chose de plus essentiel, qui ne se montre pas en lui. Mon royaume n'est pas de ce monde. « Je ne suis pas du monde. » « Ce n'est pas pour le monde que je prie » (*Jean* 17, 14 ; 17, 9). Cet invisible n'est pas une entité hypothétique ou spéculative, qui ne pourrait être établie que médiatement, à partir de l'existence du monde *visible*, par exemple, comme sa cause ou comme son créateur. L'invisible désigne en premier lieu l'essence de Dieu, l'absolu : non pas une réalité parmi d'autres, mais la seule réalité véritable, le fondement ultime hors duquel il n'y a rien. Une thèse aussi radicale doit être justifiée. L'exigence qui se présente à notre esprit rejoint celle de la phénoménologie : [aucune réalité n'existe, etc.] (APC, pp. 350-351).